

УДК 373.5 (477.63) «1897/1945»

**ОСВІТНЯ СИСТЕМА У КАТЕРИНОСЛАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ -
(ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ) ЗА ПЕРІОД 1897-1945 РОКІВ***Горожанкіна Н.А.**Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара*

Висвітлено розвиток освітньої системи на основі даних першого загального перепису Російської імперії 1897 року, однодобового перепису початкових шкіл Російської імперії 1911 року з урахуванням рідної мови та мови писемності, віросповідання, соціальної належності, релігійного складу населення, освітнього рівня вчителів, реформування системи освіти. Простежено появу нових ланок системи освіти та їх функціонування на території Катеринославської губернії-Дніпропетровської області; проведений аналіз стану середньої освіти за період Другої світової війни.

Ключові слова: освітня система, перепис населення, писемність населення, соціальна приналежність населення.

Вступ. Формування освітньої системи та географічні особливості розміщення в регіоні відображають не тільки політичну, соціальну, економічну структуру господарювання, але й ефективність використання трудових і природних ресурсів країни, адже саме освіта сприяє індивідуальному розвитку громадян, формування менталітету соціуму, національної самосвідомості та одночасно створює умови для зростання освітнього та інтелектуального потенціалу держави. Актуальними на сучасному етапі розвитку суспільства є історико-географічні дослідження системи освіти промислово-культурного центру України, яким є Дніпропетровська область.

Попередній досвід. Аналіз опублікованих праць, присвячених дослідженню освітньої системи Катеринославщини-Дніпропетровщини, довів, що показники, які відображають просторову організацію системи освіти, недостатньо вивчені на регіональному рівні науковцями-географами. Розглядалися ці показники переважно істориками (О. Г. Бистряков [1], В. В. Ленська [4], Г. К. Швидько [7]) та висвітлені в енциклопедичних і публіцистичних виданнях.

Мета і завдання статті. Метою даного дослідження є обґрунтування результатів першого загального перепису Російської імперії 1897 р., однодобового перепису початкових шкіл Російської імперії 1911 р. з урахуванням рідної мови та мови писемності, віросповідання, соціальної належності, релігійного складу населення, освітнього рівня вчителів, реформування системи освіти; простеження появи нових ланок освіти та їх функціонування на території Катеринославської губернії-Дніпропетровської області; аналіз стану середньої освіти за період другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Нижня часова межа дослідження зумовлена створенням повної системи освіти (до початкової і середньої ланок додалися дошкільна та вища освіти), а верхня – завершенням другої світової війни, яка гальмувала розвиток промислового та освітнього розвитку краю.

Весь вказаний проміжок часу можна охарактеризувати як вищий рівень розвитку освітньої системи Російської Імперії з наступним кардинальним реформуванням у зв'язку зі зміною державного ладу.

Важливою подією даного періоду став перший загальний перепис Російської імперії 1897 р. Слід відзначити, що ініціатором перепису виступив російський географ і статист П. П. Семенов-Тян-Шанський.

За даними перепису, в Катеринославській губернії проживали 2 млн. 113 тис. 674 особи. Цікавими виявилися дані про рідну мову населення, тобто мову, яку опитуваний вважав рідною, та мову писемності. Так, за рідною мовою населення Катеринославської губернії розподілилось наступним чином – росіяни, українці, євреї (причому в останніх двох різниця лише в один відсоток) (рис. 1.1). Питання про мову писемності складалося із двох підпунктів – 1) «чи вміє респондент читати» та 2) «де він навчався». На момент перепису 21,5% (454 284 тис. осіб) населення губернії було писемним, тобто лише близько однієї п'ятої. Причому, відсоток освіченості у чоловіків в три рази перевищував цей показник серед жінок (31,5% проти 10,8%), адже суспільна думка відводила жінкам місце домогосподарок, яким освіта не була потрібна. Доля писемних в Катеринославському повіті складала 30,4%, Верхньодніпровському – 14,7%, Новомосковському – 13,3%, Павлоградському – 16,8%. В містах ситуація була набагато кращою: в Катеринославі цей показник сягав 47,5% і був найвищим, Верхньодніпровську – 35,6%, Новомосковську – 26,5%, Павлограді – 41%. Такі дані можна пояснити зосередженням в містах навчальних закладів різних рівнів та діяльністю різних просвітницьких товариств.

Вагомими виявилися дані щодо віросповідання населення (рис. 1.2), адже від цього показника залежить наявність закладів освіти для представників певних етнічних спільнот. Так, за даними перепису 1897 р. близько 90% населення губернії були православними і мали змогу навчатись як в

окремих, так і в змішаних освітньо-етнічних закладах, друге місце посідали іудеї (4,80%) – представники цього віросповідання переважно навчались в спеціалізованих єврейських навчальних закладах.

Відповідно до розподілу населення губернії за соціальною приналежністю більше 87% припадало на селян та козаків, діти яких переважно отримували освіту нижчого рівня, на другому місці – міщани, чисельність яких складала близько 10% від всього населення, діти яких отримували освіту нижчого та середнього рівня. Менше 1% населення займали дворяни та купці, діти яких переважно отримували освіту у середніх та вищих навчальних закладах. Діти осіб, які входили до класу духівництва, досить часто продовжували батьківську приналежність та отримували духовну освіту.

Зазначимо, що події революції в Російській імперії 1905-1907 років стали проявом загальнонаціональної кризи, яка загострилась на початку ХХ ст. у зв'язку з економічною кризою та поразками Росії під час війни з Японією. У суспільно-політичному русі революції приймали участь широкі верстви населення, в тому числі вчителі та учні. Необхідними виявилися радикальні зміни в системі народної освіти. Так, 3 травня 1908 р. імператор Микола II прийняв закон про шкільну реформу, за яким вводилося обов'язкове безкоштовне початкове навчання для дітей 8-12 років.

18 січня 1911 р. був проведений однодобовий перепис початкових шкіл Російської імперії [5], за яким визначалась загальна кількість початкових шкіл на момент перепису (рис. 1.3) та динаміка їх відкриття протягом 1894-1911 років по губерніях та за відомствами, тривалість учбового року, освітній рівень населення (рис. 1.4) та соціальна приналежність вчителів, шкільні приміщення тощо.

Необхідно зазначити, що найбільша мережа початкових шкіл, які підпорядковувалися Міністерству народної просвіти, функціонувала у Херсонській губернії (тривало заселення губернії населенням, яке в більшій своїй масі було не писемним), відомству православного віросповідання – Бессарабській (переважала частка населення католицького віросповідання, у зв'язку з чим реалізовувалась політика царського уряду з опрацювання місцевого населення), іншим відомствам – Катеринославській (функціонували навчальні заклади професійного спрямування, що відносились до галузевих міністерств) губерніям. Максимальна кількість шкіл грамоти припадала на Таврійську губернію, що можна пояснити відсутністю потреби у професійно-технічних кадрах та продовженням заселення краю.

Варто зазначити, що на момент перепису серед вчителів початкових шкіл досліджуваних

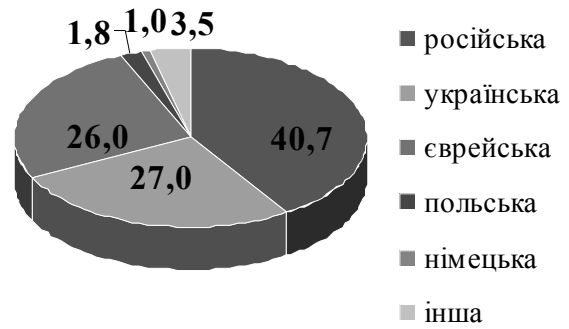

Рис. 1.1. Розподіл населення Катеринославської губернії за рідною мовою у 1897 р., % (складено автором за даними [6])

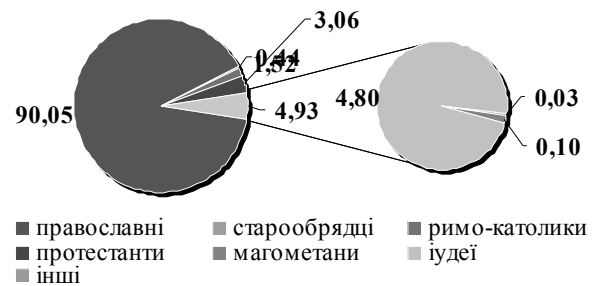

Рис. 1.2. Розподіл населення Катеринославської губернії за віросповіданням у 1897 р., % (складено автором за даними [6])

чотирьох губерній лише три вчителі із Херсонської губернії закінчили вищий навчальний заклад. Найбільша частка вчителів, що отримали освіту у середній світській загальноосвітній школі, припадала на Херсонську губернію, духовну семінарію (чоловіки – 3,5%) – Катеринославську губернію, а єпархіальну школу (жінки – 35,1%) – Бессарабську губернію. Максимальний відсоток вчителів із середньою спеціальною педагогічною освітою припадав на Катеринославську губернію, адже на той період в краї функціонувала розвинена мережа шкіл та училищ даного напрямку. Більше 40% осіб, що отримали нижчу або домашню освіту, викладали у одно- та двокласних початкових училищах.

Слід звернути увагу на той факт, що у 1915 р. був схвалений «Проект законоположення про професійну освіту в імперії», за яким передбачалося дати ініціативу приватним особам і громадським організаціям у відкритті нових закладів освіти. Під керівництвом міністра народної просвіти П. М. Ігнат'єва у 1915 р. розпочав підготовку реформи системи освіти, яка передбачала введення єдиної школи (гімназії) із 7-річним терміном навчання, що була б розподілена на два ступені – 1) з першого по третій класи; 2) з четвертого по сьомий. Під керівництвом П. М. Ігнат'єва готувався новий статут, програми і плани для

Рис. 1.3 Загальна кількість початкових шкіл у губерніях Південно-Західної Росії на момент перепису 1911 р. за відомствами, од. (складено автором за даними [5, С. 5])

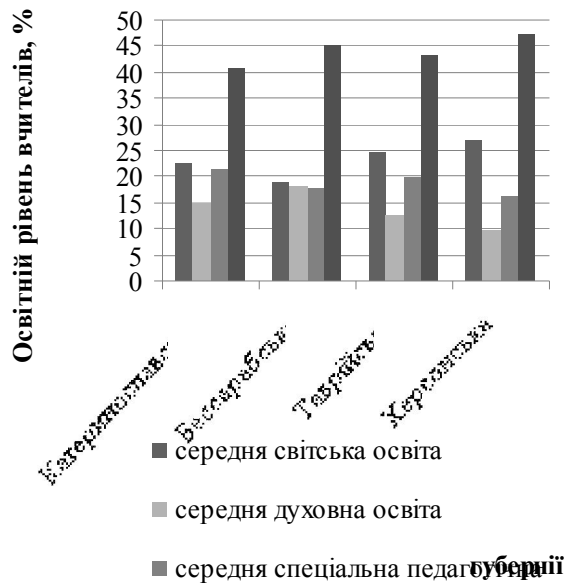

Рис. 1.4 Освітній рівень вчителів обох статей початкових шкіл у губерніях на момент перепису 1911 р., % (складено автором за даними [5, С. 14])

середніх навчальних закладів; значна увага приділялася розширенню технічної та сільськогосподарської освіти.

Наступним був закон про реформу технічної і професійної освіти від 30 травня 1917 р., але революція цього року зупинила всі реформи та внесла принципові зміни в життя населення: 1) повне відділення церкви від держави; 2) церковно-приходські школи та інші навчальні заклади духовного відомства були виведені з-під управління церкви, передані Народному Комісаріату Просвіти та реорганізовані у загальноосвітні заклади.

2 липня 1919 р. було прийняте «Положення про єдину трудову школу Української Соціалістичної

Радянської Республіки», за яким школа розподілялась на дві ланки: перша – 5 класів, друга – 4. Навчання було безкоштовним та обов'язковим. В цей період особливо гостро стояла проблема з ліквідацією неписьменності, адже серед усіх губерній України найбільша чисельність неписьменних (650 тис. осіб) припадала на Катеринославську [7].

На даному етапі відбувалося відкриття перших вищих навчальних закладів, виникнення яких стало важливою подією в науковому та суспільному житті міста, – Катеринославського вищого гірничого училища (сучасний Національний гірничий університет), Вищих жіночих курсів (сучасний Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара) та Єврейський політехнічний університет, який був закритий у 1917-1922 роках [1].

У 1921 р. була утворена система народної освіти, в основі якої лежала семирічна трудова школа, що базувалася на дошкільній освіті (ясла та заклади інтернатного типу, дитячі садки), та була підґрунтям для подальшої вищої або професійної школи (профшколи, технікуми, інститути) [2-3].

Будівництву шкіл у сільській місцевості приділялась значна увага. Протягом 1927-1929 років в селах Дніпропетровської області було побудовано 289 шкіл. Шкільна мережа області збільшилась зі 1469 загальноосвітніх шкіл у 1922 р. до 1660 у 1940 р., в яких навчалися 396 тис. учнів та працювали 15106 викладачів.

Створення дошкільних навчальних закладів було викликане залученням жіночої праці, особливо в містах. Для виховання дітей робітників створювалися ясла та дитячі садки. В 1927 р. в Україні діяли 135 дошкільних освітньо-виховних заклади, 7 (5%) з яких були розташовані в Дніпропетровській області. В 1940 р. їх функціонувало 3384 одиниці, з яких 169 (5%) знаходилися в Дніпропетровській області [2-3].

Протягом 1941-1945 років на території Дніпропетровської області були знищені освітні та духовні заклади, пам'ятки історії та архітектури. Тільки в місті Дніпропетровську було знищено 17 середніх закладів освіти та 50 дитячих дошкільних установ, будівлі вищих навчальних закладів, центральна міська бібліотека [2]. Місто Дніпропетровськ було звільнене від окупантів 25 жовтня 1943 р. Саме у цьому році почали функціонувати школи робітничої та сільської молоді. В листопаді 1943 р. в Дніпропетровській області працювали 367 шкіл, в яких навчалися 52 400 учнів, а у вересні 1945 р. цей показник виріс до 1541 школи із 272 558 учнями (рис. 1.5), адже даний період відзначався поступовим відновленням промислових, сільсько-

господарських, медичних та освітніх споруд в умовах загального військового положення.

Висновки. На основі проведеного дослідження виявлено, що за часовий період 1897 - 1917 рр. відбулося підвищення освітнього рівня в початкових народних училищах Катеринославської губернії, посилення змістовності, фундаментальності в організації середньої освіти, започатковано функціонування вищих навчальних закладів краю. У період 1917-1941 рр. змінився соціально-економічний, політичний лад життя, пов'язаний із ліквідацією монархії. Відрізок часу 1941-1945 рр. – характеризується зруйнуванням освітніх закладів унаслідок військових дій другої світової війни на території Дніпропетровської області.

Список літератури

1. Быстряков А. Г. Евреи Екатеринослава-Днепропетровска (XVIII – нач. XX вв.) / Александр Григорьевич Быстряков. – Днепропетровск: Арт-пресс, 2001. – 144 с.
2. Дніпропетровщина в цифрах. Статистично-економічний довідник Дніпропетровської області / [гол. редколегії М. Філюпович]. – Дніпропетровськ: Школа-друж, 1928. – 220 с.
3. Екатеринославщина в цифрах. – Екатеринослав, 1926. – 600 с.
4. Ленська В. В. Освіта на Дніпропетровщині в добу

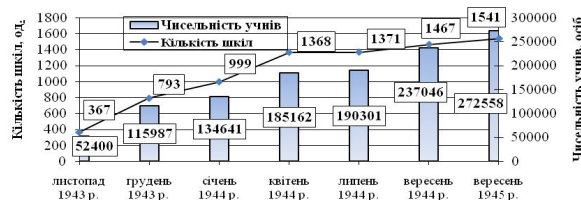
Горожанкина Н. А. Образовательная система в екатеринославской губернии-Днепропетровской области за период 1897-1945 годов. Освещено развитие образовательной системы на основе данных первой всеобщей переписи Российской империи 1897 года, однодневной переписи начальных школ Российской империи 1911 года с учетом родного языка и языка письменности, вероисповедания, социальной принадлежности, религиозного состава населения, образовательного уровня учителей, реформирования системы образования; прослежено появление новых звеньев системы образования и их функционирование на территории Екатеринославской губернии-Днепропетровской области; проведен анализ среднего образования в период Второй мировой войны.

Ключевые слова: образовательная система, перепись населения, письменность населения, социальная принадлежность населения.

Gorozhankina N. Education system in Ekaterinoslav gubernia - Dnepropetrovsk region for the period 1897-1945 years.

The development of an educational system that based on data from the first general census of the Russian Empire in 1897, one-day census of elementary schools of the Russian Empire in 1911 are covered, taking into account the native language and written language, religion, social status, religious structure of the population, the educational level of teachers, reform the education system, traced the emergence of new parts of the education system and their functioning in the province of Ekaterinoslav gubernia - Dnepropetrovsk region, the analysis of secondary education during the World War II.

Key words: educational system, the census, writing of the population, social status of the population.

Великої Вітчизняної війни / Валентина Віталіївна Ленська // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського національного університету, 2009. – Вип. 6. – С. 124-131.

5. Однодневная перепись начальных школ в Империи, произведенная 18 января 1911 г. – Вып. IV. – Ч.1. Одесский учебный округ. Губернии: Бессарабская, Таврическая, Херсонская и Екатеринославская. – Петроград: Уч. изд. М.Н.П., 1914 г. – 92 с.
6. Первая всеобщая перепись населения Российской империи: Екатеринославская губерния / [под. ред. Н. А. Тройницкого]. – С.-Петербург: Изд. Центр. стат. комитета Министерства Внутренних дел, 1897 г. – Т. XIII. – 1904 г. – 234 с.
7. Швидько А. К. Народное образование на Екатеринославщине в дооктябрьский период: [учеб. пособие] / Анна Кирилловна Швидько // Развитие общеобразовательной и профессиональной школы на Днепропетровщине. – Днепропетровск: ДГУ, 1989. – 96 с.